

Vida Medved-Udovič
Pedagoška fakulteta Ljubljana, Enota Koper

ŽANRI SLOVSTVENE FOLKLORE V ŠOLI

V prispevku želimo predstaviti, kako kratke književne vrste, ki izhajajo iz ljudske slovstvene tradicije, zaživijo v šolski praksi. Zanima nas, katere književnodidaktične možnosti lahko izrabimo za vzpodbujanje bralnih interesov pri učencih za branje pripovednoproznih besedil iz slovstvene folklore.

Pri natančnejšem opredeljevanju nekaterih kratkih književnih vrst smo se oprli na temeljne literarnoteoretične priročnike in nekatere razprave domačih in tujih avtorjev. Ob poimenovanju posameznih vrst smo naleteli na klasifikacijsko in terminološko neenotnost, zato smo te kratke književne vrste poimenovali tudi žanri slovstvene folklore (stalna oblika jezikovnega sporočila). Pri njihovem opisu nam ni šlo za kritiški prikaz, pač pa za literarnovedne izsledke, ki jih je mogoče aplicirati na književno didaktiko.

V šolski praksi je opaziti, da je pogosto zapostavljeno učenčevim možnostim ustrezno razčlenjevanje kratkih književnih vrst, ki so, vsaj nekatere (pravljica, pripovedka), blizu učenčevi recepciji, zato niso nujne obširnejše priprave na branje. Učitelji vse prepogosto obremenijo učence z „definicijami“ za te vrste, ne da bi jim ponudili možnost za poglobljanje vanje. Tako učenci zamejujejo basen z živalsko zgodbo/pravljico, pripovedko z bajko in podobno, namesto da bi bili aktivni med razčlenjevalnim postopkom in ustvarjalni ob tvorjenju primerljivih besedil.

In kako naj se lotimo šolske obravnave kratkih književnih vrst – bajke, pravljice, pripovedke..., upoštevajoč recepcijo mladega bralca, literarnovedne izsledke ter književno didaktiko. Že avtorji¹ tradicionalnih didaktičnih priročnikov za poučevanje slovenskega jezika so se zavedali, da je „pripovedovanje učencev (je) jako važno za obuditev in izobrazbo fantazije, naj si že ponavljajo basni, pripovedke, pripovedi, ki so jih slišali ali čitali, ali naj že sami izmišljajo slične pripovedne snovi. Posebno pri izmišljanju mora domišljija močno delovati, zato te vaje jako priporočam“ (J. Bezjak 1906: 43).

Da bi učenci postali tudi sami pripovedovalci bajk, pripovedk, pravljic, legend in basni, moramo v šolsko prakso uvesti sistematični didaktično-metodični postopek, ki bo učenca usmerjal k postopnemu osvajanju teh

¹ J. Bezjak: *Posebno ukoslovje slovenskega učnega jezika v ljudski šoli*, Ljubljana, Slovenska šolska matica, 1906

žanrov. Tako v prispevku predlagamo, da *razčlenjevanje pomenske zgradbe* ob vsakem žanru dosledno razdelimo na naslednje dele:

1. *O čem zgodba pripoveduje.*
2. *Kako je (zgodba) zgrajena.*
3. *Jezikovno-slogovni elementi.*

Cilj razčlenjevanja pomenske zgradbe žanrov slovstvene folklore je usmerjati učenca k ponovnemu branju teh besedil, da bi njegovo dožemanje čim bolj ustrezalo ustroju obravnavanega žanra in njegovim recepcijskim zmožnostim. Osnovno literarno vedenje pa je tudi predpogoj za njegovo ustvarjalno pisanje primerljivih žanrov. V prispevku bomo prikazali model **šolske obravnave b a j k e**.

Bajka

Bajko pogosto uporabljamo sinonimno za mit, tako je tudi pri J. Kosu (*Očrt literarne teorije*), S. Trdini (*Besedna umetnost*), v leksikonu Literatura; M. Kmecl pa bajko postavlja ob mit (*Mala literarna teorija*).

Marija Stanonik bajko poimenuje tudi bajčna povedka. Izhajajoč iz nekatereh razločevalnih lastnosti je pripovedništvo (ljudsko) razdeljeno v dve temeljni skupini: na pravljice in povedke. (Stanonik 1990: 87, glej tudi Matičetov 1951:119)). Le-te pa so še razdeljene na vrsto podskupin.

„Bajka ali mit (stosl. bajati = govoriti, čarati) (grš. mytos = beseda, povest iz starih časov) zavzema pri vseh narodih prvo mesto v pripovedništvu. Nastala je v poganski dobi. V njej nastopajo poganski bogovi, polbogovi, druga nižja bojeslovna bitja in božanski junaki ali heroji (Heraklej, Ahil, Tezej). Zrasla je v ljudski domišljiji zato, ker si ljudje tedaj še niso znali razlagati prirodnih pojavov in so jim tako bogovi predstavljali prirodne sile, dobre in zle. Poganom so bajke veljale za versko resnico. O njih govori *bajeslovje ali mitologija*. Za vseajeslovje so značilna resnična čustva in močna fantazija“ (S. Trdina 1961: 183/184).

Podobne razlage so tudi v drugih slovenskih literarnoteoretičnih priročnikih. M. Kmecl v *Mali literarni teoriji* pravi, da je „bajka – domišljajska ljudska pripovedka, na starih poganskih verovanjih utemeljena razlaga sveta“ (M. Kmecl 1976: 183). Tako kot Trdinova tudi on omenja, da „celostnega zaokroženega mita Slovani nimamo, saj je pokristjanjevanje stari poganski mit zatrla, ohranil se je le v drobcih v značilnih običajih (kurentovanje, zeleni Jurij ipd)“ (isto: 183).

Za mit (grš. beseda, pripoved) pa pravi, da gre za „pripoved o bogovih in skrivnostnih bitjih, kasneje tudi o imenitnih junakih. S takšnimi zgodbami zvečine religioznega značaja si je skušal prvinski človek odgovarjati na vprašanja o stvarjenju in delovanju sveta, smiselnosti življenja, o silah, ki vladajo človekovi usodi. Vse so izmišljene, vendar na natančni logiki, ki vidi svet kot nenehno nasprotje med dobrim in zlim (v kršč. mitu: bog–hudič), med minljivostjo in večnostjo, srečo in nesrečo, skratka v dinamičnih opozicijah“ (isto: 183).

M. Kmecl pa loči mit še na etiološki (grš. aítio=vzrok), ki razlaga vzroke naravnih pojavov, in polzgodovinski, ki je nastal deloma na zgodovinski osnovi.

J. Kos pri „bajki ali mitu (grško mythos=beseda, pripoved)“ opozarja na njeno navezanost na mitologijo katerekoli vrste. Pri zunanji formi pravi, da je svobodna (verzna ali prozna), po notranji zgradbi pa je pretežno epska, v leksikonu *Literatura* je „mit (gr. mythos „beseda“) opredeljen še po vsebini z različnimi tipi mitov: „bloganija (spršašuje po nastanku in izvoru bogov), kaznoganija (spršašuje po nastanku veselja in pogojih njegovega obstoja), antropoganija (m. o nastanku človeštva); mit o prastanju obravnava človekovo življenje v razmerju do najvišjega, nadčloveškega reda; soteriološki m. sporoča o rešitvi z božjo pomočjo; eshatološki m. govori o koncu sveta oziroma o končnem stanju“ (leksikon *Literatura* 1981: 147).

Za A. Jollesa je „mitos (der Mytus) (govor, s pripovedovanjem ohranjena zgodba) domišljijско, antropomorfno dojetje življenja in narave, razlaganje narave ter sestavni del religije, ki sloni na personificirajoči apercipiji in interakciji. Mitos kot proizvod domišljije vsebuje primitiven nazor o svetu, je nekakšna protofilozofija“ (A. Jolles 1978: 6). Zastavlja pa se vprašanje, pravi A. Jolles, kje se neki mit ali mitos pravzaprav začne. Na to poskuša odgovoriti s primerom iz *Geneze* (Začetki sveta in človeštva).²

V zapisu o stvarjenju sveta je razvidno, da ne gre le za zgodbo ali enostavni opis; pred nami je nekakšen pogovor. Videti je bilo jasno nebo, ki ga neprenehoma vračajoča se sonce in mesec osvetlujeta podnevi in ponoči. Opazovanje (gledanje) tega pojava preraste v čudenje in iz čudenja se porodi vprašanje: KAJ POMENITA DAN IN NOČ? KDO JU JE USTVARIL? KAKO JE BILO, PREDEN STA BILA RAZDELJENA DAN IN NOČ IN PREDEN JE BIL RAZDELJEN ČAS?

Sledijo odgovori, ki ne dopuščajo nobenega vprašanja več, so natančno določeni in obvezujoči.³

² Bog je rekel: „Naj bodo luči na nebesnem obloku, da bodo ločile dan od noči in naj služijo za znamenja in čase, za dneve in leta; in naj svetijo na nebesnem obloku, da bodo razsvetljevale zemljo.“ Zgodilo se je tako. Bog je naredil dve veliki luči: večjo luč, da bi gospodovala noči, in zvezde. Bog jih je postavil na nebesni oblok, da bi svetile na zemljo in gospodovala dnevu in noči ter ločile svetlobo od teme. Bog je videl, da je dobro.

³ Spraševati (fragen) – iz germanskega korena *freh* – pomeni hrepeneti ali raziskovati (forschen) ali zahtevati (fordern). Človek želi priti naravnim pojavom do dna. Kjer se torej s pomočjo vprašanja in odgovora „ustvarja svet“ – se začenja oblika, ki jo imenujemo mit.

Nekoliko drugače razlagajo *orakelj*, pri njem gre za določen sveti kraj, kjer obstaja možnost, da bi se oznanila prihodnost, ki se razkriva v obliki vprašanja in odgovora. Mit in orakelj (preroška napoved) sta v vzajemnem odnosu, pripadata isti duhovni preokupaciji. Oba govorita resnico (sagenwahr). Beseda prerokovati (wahrsagen), podobno kot beseda vedeževati (weissagen), je v zvezi s prihodnostjo. Obe besedi, *resnico* in *prerokovati*, moramo dojeti globlje: beseda *resničen* (wahr) je sorodna besedi *trajati* (wahren) – svet, ki izreka o sebi resnico, je večni. Glede na to, ne ločimo preteklosti in prihodnosti.

Mit in orakelj sta tako povezana v izrazu prerokovati (wahr - sagen), koren v besedi vprašati (fragen) je prepoznaven v anglosaksonskih pojmih *friht* in *frihrung*, ki pomenita orakelj, ter v *frihtrian*, ki pomeni prerokovati (A. Jolles).

A. Jolles razločuje tudi med „enostavnimi oblikami“⁴ kot takimi in njihovimi stvaritvami/tvorbami, tj. med mitom in mitosom. Mit mu pomeni enostavno obliko, ki izhaja iz duhovne zavzetosti, oblika, v kateri pa je razodet konkretni mit, je mitos.⁵

Na vprašanje, zakaj ima fižolček črno zaplato, se glasi odgovor: počil je, zato ima prišito črno zaplato. Seveda gre za drugačen primer, kot je v *Genezi*. Radovedni spraševalec (poizvedovalec) si je sam odgovoril na vprašanje. Pri tem pa se je „pretvarjal“, da mu je odgovoril fižolček. Takšni razlagi pravimo mitos. Zgodba o razpočenem in zašitem fižolu ne pomeni, da je pojav razodet zaradi vprašanja, le razlaga je posredovana na mitski način. To imenujemo a n a l o g o n, ki je ime za razlago, posredovano s pomočjo mitosa, ki seveda ni resničen (wahr – sagt). Gre za izpeljan mitos, ki je vendarle verjeten, le navidez resničen (wahr – scheinlich) (A. Jolles).

Analogon je potemtakem neka vrsta razlagalne (aitološke) pripovedke, ki „skuša pojasniti to ali ono lastnost v naravi: pri človeku (npr. od kod moškim Adamovo jabolko v grlu) in delu človeških rok (mostovi, npr. Hudičev most), pri živalih (zakaj ima zajec kratek rep), pri rastlinah (o trepetliki, mavrahih), v neživi naravi (od kod velikanske skale sredi polja)“ (M. Stanovnik 1990: 88).

Ob t.i. „enostavnih formah“, ki vznikajo iz neke duhovne zavzetosti, se pojavljajo njene vzporednice, to so izpeljane („enostavne“) forme. Od „enostavnih form“ jih ločimo s prefiksom ali atributom „umeten“, tako govorimo o „umetni pravljici“... Naglasiti moramo, da v teh primerih ne gre za duhovno zavzetost – samo na sebi, pač pa za nekakšno preigravanje, „lažno“ predstavljanje enostavne oblike. Logos (spoznanje) poskuša obliko mita sicer zanikati in ga zapostavlja, vendar se tudi sam zaveda svojih meja, zato uporabi analogon, ki ga poskuša realizirati v posredovanem/izpeljanemu mitosu.

A. Jolles zastavlja tudi vprašanje, kako je ustvarjena mitska oblika. Meni, da „svet mita ni svet, v katerem se stvari spreminjajo ali nastajajo in izginjajo, to je svet, ki si želi trdnosti, je nespremenljiv svet“ (isto: 83).

Kjer se „svet ustvarja“ s pomočjo vzajemnih vprašanj in odgovorov, gre vedno za *dogajanje*.

Dogajanje potemtakem opredeljuje jezikovno kretnjo mita. Jezikovna kretanja se v mitu uresničuje s pomočjo neponovljivega dogajanja, v njem zaokroža svojo nespremenljivost. Vse, v odnosu do česar se oblikuje duhovna preokupacija z znanjem, vse, kar je v svetu stalno (nespremenljivo) in mnogo-

⁴ Po A. Jollesu se enostavne oblike, v katerih še ne gre za zavestno besednoumetniško ustvarjanje, ampak pretežno za ustno slovstvo in pismenstvo (legenda, saga, mit, uganka, izrek, kazus, memorabile, pravljica in vic), porajajo v jeziku prek t. i. jezikovnih kretenj (zgostitev stvarnosti v motivnih elementih besedila) iz posebnih, kolektivnih duhovnih razmerij do sveta (cit. po opombah prevajalca M. Juvana v razpravi Zlate Šundalič, *O legendi v neprvotnem kontekstu*, Jis XXXVIII/7-8, 245-252).

⁵ Ogelček, slamica in fižolček gredo skupaj na potep in prispejo do potoka. Priti morajo na drugo stran. Slamica se uslužno uleže čez potok, fižolček srečno prispe na drugo stran. Ogelček pride do sredine. Nato se ustraši vode, obstane, slamica se vname in trešči sikajoča in gaščeča se v vodo. Fižolčku je bil prizor tako smešen, da prasne v smeh. – Toliko časa se je smejal, dokler se mu ni razpočil trebuh. Na srečo je po poti prišel krojač, ki je imel s seboj šivanko in nit. Fižolčku je zašil trebuh, vendar ker je bila nit temna, ima od tedaj dalje vsak fižolček na robu črno zaplato.

kratno, je z jezikovno kretnjo (gesto) v podobi mita premagano, zreducirano v enkratnem dogajanju (dogodku) in v tem dogajanju (dogodku) prevzame razlago svoje mnogokratnosti in stalnosti.

Neko dogajanje postane mit, kjer to pomeni nujnost za svobodo, in vase sprejme takorekoč zaokrožen svet brez ostanka. Tako kot je ob legendi antilegenda, je ob ustvarjajočem mitu tudi mit, ki uničuje (podira), takrat govorimo o *apokalipsi*.

Antisvetnik se lahko spreobrne v svetnika, iz kaosa pa mitos lahko ponovno zgradi novi svet. Pri enostavnih oblikah, ugotavlja A. Jolles, se moč/energija prenaša na neki predmet, ki to moč potem izžareva. Pri mitu je to *simbol* kot avtonomni nosilec mitske moči.

Šolska obravnava (interpretacija) bajke

Najprej bomo predstavili nekatere možnosti ob šolski obravnavi bajke. Zanimale nas bodo naloge in vaje, ki učenca usmerjajo k celovitejšemu sprejemanju neke literarne umetnine.

Biblijski zgodbi o začetku sveta in človeštva (*Sveto pismo* 1975:11/12) in David premaga Goljata (isto: 279–281) vsebujeta prvine mita, s katerimi lahko motiviramo mladega bralca (11–12 let) za razčlenjevanje najopaznejših elementov mitske strukture.

Že pri opredelitvi mita (bajke) smo se po Jollesu spraševali, kdaj je sploh začetek nekega mita. Kot primer začetka nekega mita je Jolles izbral biblijsko zgodbo o začetku sveta in človeštva. Prav vprašanja o tem pa odraščajočega bralca vedno znova vznemirjajo. Mitska razlaga v svetem pismu mu v pripovedni obliki, biblijsko privzdignjenem slogu in v obliki pogovora (Bog je rekel: „Bodi svetloba!“) posreduje potek stvarjenja sveta in njegovih pojavov na domišljjski način kot antipod naravoslovni znanstveni razlagi.

V biblijski zgodbi o Davidu in Goljatu pa učenci spoznajo za mit značilni nastopajoči osebi, ki sta shematični, nosilki bipolarnih lastnosti; literarna tradicija ju je pogosto preinterpretirala.

Kako bomo vodili učenčevo dejavnost, da bo bralno pozornost posvetil strukturnim elementom, ki mu bodo pomagali oblikovati celovitejši pogled na mitsko besedilo?

Pod vodstvom učitelja učenci že opravijo prvo oz. drugo branje, sedaj jih pri opazovanju predstavljenega besedila navajamo na uporabo sprva še najelementarnejših metod literarnega raziskovanja.

Biblijska zgodba o začetku sveta in človeštva

Prvi sklop vprašanj bomo namenili osnovnemu razumevanju sporočila (pomenske plasti) biblijske zgodbe:

Prvo poročilo o stvarjenju, Prva Mojzesova knjiga – (Genesis).

V začetku je Bog ustvaril nebo in zemljo. Zemlja pa je bila pusta in prazna. Tema je bila nad globinami, in duh božji je vel nad vodami.

Bog je rekel: „Bodi svetloba!“ In bila je svetloba. Bog je videl, da je svetloba dobra. Bog je torej ločil svetlobo od teme...

I. O ČEM PRIPOVEDUJE ZGODBA?

1. Kdo je bil prvi na začetku sveta? Kdo je avtor stvarjenja?
Kdo mu je pri tem pomagal? Ima pri stvarjenju stvarnik kakšnega nasprotnika?
2. Pri ustvarjanju si je pomagal:
 - a) z voljo in besedo,
 - b) s čaranjem,
 - c) z uporabo različnih elementov.Obkroži ustrezeni odgovor.
3. Po biblijski zgodbi nastaja stvarjenje postopoma, od vseobsegajoče teme in puščobnosti (na zemlji) prehaja v vsestransko stvaritev na zemlji.
Koliko dni je preteklo do končne stvaritve? Razvrsti nastajanje življenja na zemlji po vrstnem redu.
4. Stvari in živa bitja so nastali iz nič ali pa so bili narejeni iz drugega.
Bog jih je poimenoval in jim dodelil vlogo/pomen glede na stvaritveno celoto (kontekst).
Navedi nekaj primerov.
5. Kdaj je Bog ustvaril človeka? Kakšen položaj/vlogo mu je dodelil?

II. KAKO JE ZGODBA ZGRAJENA?

V zgodbi je razvrščenih sedem dogajalnih enot. Označi v besedilu vsako izmed njih in jo naslovi.

III. JEZIKOVNO-SLOGOVNI ELEMENTI

Bog je rekel: „Bodi svetloba!“ In bila je svetloba. Bog je videl, da je svetloba dobra. Bog je torej ločil svetlobo od teme. In Bog je imenoval svetlobo dan in temo je imenoval noč. In bil je večer in bilo je jutro, prvi dan.

1. Podčrtaj tiste stalne besedne zveze, ki se ponavljajo tudi v drugih delih besedila.
2. Dogajalne enote so ubesedene:
 - a) z različnim izborom jezikovnih sredstev,
 - b) s podobnim izborom jezikovnih sredstev.Izberi ustrezno trditev.
Kakšne učinke doseže avtor s takšnim izborom jezikovnih sredstev? (ritmičnost)
3. V zadnji dogajalni enoti (stvaritev človeka) se:
 - a) podobna jezikovna sredstva ponavljajo,
 - b) naletimo na drugačna jezikovna sredstva (izraze).Izberi ustrezno trditev.
Kaj je hotel avtor izraziti s tem izborom jezikovnih sredstev?

4. Božja dejavnost je izražena v zapovedi: „Bodi svetloba!“ in pomeni znamenje mogočne volje. Navedi še druge glagolske izraze, ki kažejo na stvaritvena dejanja in zaznamujejo vloge (funkcije) ustvarjenega.

STVARITVENA DEJANJA

Glagolski
izrazi

Bog je naredil dve
veliki luči: večjo
luč... in manjšo
luč... in zvezde...

VLOGA USTVARJENEGA

– da bi svetile na zemljo
in gospodovale dnevu in
in noči ter ločile svetlobo
od teme

5. V zgodbi poimenuje Bog vse, kar ustvari. Kaj želi s tem doseči?
6. V hebrejščini je glagol ustvarjati (bara) rabljen pretežno za izražanje božanskih dejanj. Navedi, kolikokrat se v zgodbi ponovi glagol je ustvaril. Kakšen učinek (vlogo) ima? (znak čudežnosti, božanskosti)
7. V kolikih dneh je bila sklenjena stvaritev sveta? Zakaj meniš, da je avtor uporabil to število? Poznaš še kakšen drug primer, kjer ima to število poseben pomen?
8. Na pustih, še nenaseljeni zemlji se začne oživljanje vode, neba in zemlje. Izpiši vse izraze (pridevnike in glagole), ki ubesedujejo oživljanje.

David premaga Goljata

Razčlenjevanje pomenske zgradbe (pomena in smisla)

I. O ČEM PRIPOVEDUJE ZGODBA?

1. Književni osebi v zgodbi sta zelo razpoznavni (razvidni). Katera oseba v zgodbi je bolj izkušena? Katera oseba pa manj? Opiši njuno zunanjo podobo. Katera izmed oseb je opisana bolj natančno?
2. Označi Goljatov in Davidov značaj. Navedi povedi oz. izraze iz besedila, ki utemeljujejo tvojo označitev.
3. Kaj meniš, zakaj so se Izraelci tako bali Goljata?
4. Kaj je vplivalo na Davidovo odločitev za dvoboj z Goljatom?
5. Kaj sta pred dvobojem izjavila David in Goljat? Razloži pomen njihovih izjav. Kdo je v dvoboju zmagal? Zakaj?

II. KAKO JE ZGODBA ZGRAJENA?

Pripoved je razdeljena na pet dogajalnih enot:

- Goljatova predstavitev,
- Davidova predstavitev,
- Davidov prihod v tabor in njegova odločitev za spopad z Goljatom,
- pogovor med Davidom in Goljatom,
- dvoboj.

Poišči v besedilu dogajalne enote in jih označi.

Iz slovenske bajčne tradicije je znana skupina bajk, ki jih je J. Kelemina zbral v delu *Bajke in pripovedke* (Celje, 1930) v razdelku Svet in njegova ureditev. Med njimi je tudi vzporednica biblijski zgodbi o stvarjenju sveta *Početek sveta*, ki je že zaradi svoje zgoščene pripovedi in razvidne zgodbe primerna za preverjanje, če je bil naš postopek ob obravnavanem besedilu uspešen.

Menim, da bi biblijska zgodba lahko prišla v izbor književnih besedil v osnovnošolskih berilih. Učenci sicer spoznajo starogrški bajeslovni svet v šestem razredu (Kocijan/Šimenc, *O domovina ti si kakor zdravje*. Slovensko berilo za šesti razred osnovne šole. Ljubljana, MK 1992), o biblijskem/svetopisemskem izročilu v naši književnosti, ki je s svojimi referencami prisotno v naši kulturni tradiciji, pa ne zvedo ničesar.

Starogrško bajeslovje je v berilu za šesti razred osnovne šole predstavljeno v dveh odlomkih, in sicer iz Odiseje, kjer gre za prirejeno pripovednoprozno besedilo o Odisejevem postanku na otoku Kiklopov, drugo besedilo je odlomek iz Ovidovega Dedala in Ikara.

Učenci spoznajo tudi slovenski bajki *Volkodlak*, kjer nastopa nižje bajeslovno bitje, značilnost slovenske bajke, in *Vilo*, ki jo je po ljudski pripovedi svobodno prikrojil J. Trdina. Zastavlja se nam vprašanje, ali učenci z branjem in razčlenjevanjem štirih besedil, dveh iz grškega bajeslovja in dveh iz slovenskih bajk, osvojijo celovit pogled na bajčno (mitsko) književno formo.

Ob vseh navedenih besedilih, ki v šestem berilu zastopajo bajko, so naloge, ki naj bi sistemizirale spoznanja o bajki, zastavljene pogosto premalo konkretno oz. ne pripomorejo dovolj k celoviti podobi bajke.

Bralne in pisne zmožnosti ob bajki

Naloge in vaje ob razčlenjevalnem postopku bajke so zastavljene tako, da učenci zmorejo:

1. spoznati glavne osebe (protagoniste), njene nasprotnike (antagoniste) in pomočnike v bajki in v epskem besedilu (bogovi; dobra in slaba bajčna/mitična/bitja; vile, rojenice, vesne, divji mož, povodni mož, škrat; volkodlaki, kresniki);
2. opisati značilnosti oseb v bajki in epskem besedilu;
3. preurediti dogajalne enote v bajki in epskem besedilu po časovnem zaporedju;
4. spoznati v mitih stvarjenja, kdo ustvarja, kaj(koga) ustvarja in kako (s kakšnimi sredstvi) to počne;
5. razločevati bajko od pravljice, upoštevajoč, da bajka odgovarja na človekova nerazrešena vprašanja o skrivnostih sveta;
6. razločevati mitsko razlago pojavov od znanstvene;
7. razločevati razlagalne bajke od junaških;
8. primerjati več bajk s podobno temo (podobnosti, razlike);
9. spoznati nekatere temeljne jezikovno-stilne značilnosti v bajkah (stalne besedne zveze, ponavljanja...);
10. spoznati nekatere jezikovne značilnosti ustnega slovstva (vloga pripovedovalca).

Vsakega izmed učnih ciljev mora učitelj didaktično transformirati glede na učno-vzgojni proces. Tako smo v sklopu O ČEM PRIPOVEDUJE ZGODBA? zajeli 1., 2. in 4. cilj, 3. v sklopu KAKO JE ZGODBA ZGRAJENA?, 9. in 10. pa v sklopu JEZIKOVNO-SLOGOVNI ELEMENTI.

S pomočjo doživljanja ob prebranem in novih spoznanj ob razčlenjevalnem postopku se učenci preizkusijo v pisanju svojih bajčnih besedil. Učna praksa je pokazala, da so uspešni v pisanju epske zgodbe, če jim pomagamo z opornimi točkami v obliki naslovov, ki si ga glede na svoj interes izberejo sami.

Druga možnost je, da napišejo manjkajoči del bajke, da je le-ta smiselna sporočevalna celota.

Tretja možnost pa je zapis bajke: prenos besedila iz govornega v pisni kod, kjer je še živo ustno ljudsko izročilo.

Učenci se tako s pomočjo danih opornih točk zmožni:

1. napisati epsko zgodbo;
2. dokončati bajko z že danim zaključkom;
3. zapisati razlagalno bajko, tako da upoštevajo njene značilnosti (zgradba in sporočilo).

K1. S pomočjo domišljije opiši popotovanje.⁶

Za svoje potovanje izberi eno izmed naslednjih možnosti:

- * S skupino astronautov potuješ na planet drugega sončnega sistema, na katerem je življenje.
- * Z alpinistično odpravo si se udeležil vzpona na najvišji himalajski vrh,... med vzponom opazite sledi bajeslovne snežnega velikana.
- * Stavil si milijon, da boš sam s splavom preplul Atlantski ocean.
- * Zemlja je po atomski eksploziji ožarčena, zato na njej življenje ni mogoče. S skupino preživelih si poiščete življenjski prostor v podzemeljskih jamah.

OB VZPONU NA HIMALAJO SEM SREČAL SNEŽNEGA VELIKANA⁷

Prejšnji mesec sem dobil pismo, v katerem je pisalo:

Dragi gospod,

jutri ob 6. zjutraj bo odhod na Himalajo. Udeleženci bojo vsi alpinisti sveta. Prosimo, da ste točni. Z vami bo šel znani alpinist Tomo Česen.

Vodja Slovenskega alpinizma

⁶ Učenci so seznanjeni, da številne mitske (bajčne) zgodbe imajo nekatere skupne značilnosti: a) glavno(e) osebo(e), b) pomočnika ali pomočnike, c) potovanje, č) končni izid (odkritje, spoznanje nečesa)

⁷ Epsko zgodbo z danim naslovom so pisali učenci 6.d razreda OŠ Antona Ukmarja v Kopru pod vodstvom učiteljice slovenskega jezika Zdenke Mihalič, šol.l.1992/93.

Ko sem dobil pismo, sem bil šokiran. Takoj sem telefoniral na alpinistični urad. Rekli so mi, da računalnik nikoli ne dela napak. Hotel sem jim razložiti, da nimam nobene izkušnje v plezanju. Zagrozili so, da če ne pridem, bom imel probleme s policijo. Ponoči nisem mogel spati, saj nisem imel niti ene izkušnje v plezanju. Naslednji dan sem se pogovarjal s Tomom Česnom. Tudi njemu se je to zdelo čudno. Svetoval mi je, naj se skrijem v jamo na Mont Everestu in mi na zemljevidu pokazal, kje leži. In res, splezal sem, kot mi je svetoval Tomo Česen, in našel jamo. Zlezel sem notri. Moram priznati, da sem se bal, a sem se moral sprijazniti z usodo. Usedel sem se na kamen. Bil je kar topel in prijeten. Prižgal sem svetilko, da bi videl, v kakšen prostor sem prišel. Nekaj je zavriskalo pod mano. Tisto ni bil kamen, ampak snežni velikan. Začel sem bežati, bal sem se, kot še nikoli prej. Plezal sem navzgor kot kuščar. Niti pomislil nisem na nevarnost, da bi padel. Po nekaj kilometrih sem le došel do skupine in povedal, kaj se je zgodilo. Nihče mi ni verjel. Bil sem potr. Ko sem se vrnil domov, se mi je vodja opravičil za hudo napako v računalniku. Rekel sem mu, naj se to nikoli več ne zgodi.

Pa vam, se je je že zgodila taka dogodivščina?

Primož, 11 let, OŠ Antona Ukmarja Koper

K2. Preberi zadnji odlomek bajke in napiši, kaj bi se lahko dogajalo pred tem.

... Nazadnje pa povabi čevljar svojega pomočnika, da naj se gresta zibati na vejo nekega drevesa. Čevljar se je usedel na debelejši konec veje, Škrat pa na tanjšega. Ko sta se prvič zazibala, se je tanjši del veje odčesnil. Vrag pa je telebnil čez skalo v jarek in se ubil. Pritekla je velika voda in ga odnesla. Voda, ki je še dolgo nato smrdela, se še dandanes imenuje Škratkovica.

(J. Kelemina, *Bajke in pripovedke*, Celje 1930, 306)

K3. Po nekaterih osnovnih šolah so se v literarnih krožkih odločili, da bodo v glasilu objavili zapise zgodb iz ljudskega izročila svojega kraja. Tako so nastale zbirke ljudskih pripovedi Javorov hudič (zapisi učencev osnovne šole iz Cola, zbral in uredil Franc Černigoj); *Noč je moja, dan je tvoj* (zapisi učencev osnovne šole iz Gračišča) in pa tematski številki zbranega ljudskega blaga v glasilu Kraški bori Osnovne šole Dutovlje (šol. l. 1989/90, 1990/91). Menim, da je prenos iz govornega koda v pisnega že vrsta poustvarjalne dejavnosti, zato navajamo učenčev zapis razlagalne bajke iz glasila Kraški bori osnovne šole Dutovlje:

TRJANŠČICE

V Skopem je dolina, ki se imenuje Trjanščice. Na dnu te doline je stal majhen kal. Toda ta kal ni bil navaden. V svoji notranjosti je skrival pravo kraljestvo. Tja smo zelo radi zahajali, saj smo vedno znova kaj odkrili. Ob kalu smo si zakurili ogenj in spekli tu pa tam kakšno ribo in žabje krake. V kalu so živele različne ribe. Nekega večera je ob kalu spet postopal eden od dečkov iz vasi. Sam. Zagledal je vile, ki so imele dolge in lepe lase. Skalale so, se veselile in

rajale. Ko je vse to videl, mu je bilo jasno, da v kalu živijo Trjanščice, ki podnevi spijo, ponoči pa rajajo.

Tako je ta dolina dobila ime Trjanščice.

Zapisala: Karmen Margarit, 6.a

Pripovedovala: Marija Furlan, Skopo

Bajčna besedila so za učence sicer zanimiva, vendar zahtevajo od njih tudi poznavanje nekaterih osnovnih informacij iz bajeslovja (starogrškega, krščanskega,...), kar pa je šibka stran naše šole. Zaželeno je sodelovanje z učitelji zgodovine in tako pridobljena spoznanja je mogoče uporabiti pri tovrstni književni tematiki.

Pri pisanju učenci najraje aktualizirajo bajeslovna bitja in domišljjsko obarvana potovanja, kjer so tudi sami popotniki. Opaziti je vplive televizijskih oddaj s to problematiko.

Slovensko bajčno tradicijo pa je, kjer je še živa, bolje oživljati pri literarnih krožkih. V nekaterih mestnih okoljih je že povsem izumrla, zato smo se naslonili na izsledke literarnega in zgodovinskega krožka osnovne šole iz Dutovlj. Mentorica nam je posredovala zapise članov literarnega krožka, ki so zapisovalci slovstvene folklorne kraških vasi. Zanimalo nas je, kako mladi poslušalec sledi pripovedi odraslega in prenese le-to glede na svoje recepcijske in pisne zmožnosti iz govorjenega v pisni kod. Rezultati so bili dobri, v glavnem pa so zapisovali bajke s preprosto fabulo in duhovito poanto.

Po mnenju M. Stanonikove je mogoče v slovstvenofolklorno stvaritev všteti komunikacijske dejavnike iz pripovedovanja govorcev (M. B. Stulli) in zapisovalca. „Z upoštevanjem zapisovalca kot pomembnega člana v prehajanju slovstvenofolklorne enote iz naravne v tehnični tip komunikacije, bi odpadlo ali se vsaj drugače gledalo na vprašanje vzpostavitve čim bolj naravnih okoliščin pripovedovanja in s tem povezane spontanosti“ (Stanonik 1990:42).

Raziskovalci književnosti v zadnjem času čedalje bolj upoštevajo bralca, ki vedno znova vzpostavlja z besedilom novo razmerje, prav tako je pomemben zapisovalec slovstvene folklorne, četudi gre za mladega zapisovalca, saj prihaja ta s folklornim izročilom svojega kraja v neposredni stik, s posebnimi tudi doživljajskimi referencami. Tako so izpolnjeni pogoji, ki jih navaja tudi Stanonikova (isto 1990:45), da za zapisovanje in redakcijo slovstvene folklorne pridobivamo k sodelovanju tudi tiste, ki ne obvladajo „znanstvenega“ zapisa, vendar morajo biti le-ti doma iz istega narečnega območja kakor pripovedovalec. Pri zapisovanju učencev gotovo prihaja do prilagajanja snovi lastnemu obzorju in doživljanju posameznih žanrov slovstvene folklorne. Upoštevati moramo, da je pri zapisu vključeno tudi nezavedno in nehoteno delovanje ob oblikovanju prevzete snovi. Stanonikova v zvezi s problematiko zapisovanja slovstvene kulture opozarja, „da je treba na zapisovalca gledati bolj dinamično in ga tudi teoretično upoštevati v slovstvenofolklorem dogajanju“ (isto:46). Pravi še, da zaradi „različnih zgodovinskih okoliščin in osebn(ostn)ih naravnosti zapisovalcev, je treba sprejeti dejstvo različnih načinov zapisovanja in si na tej podlagi brez strokovne vzvišenosti iskati sodelavcev tudi na terenu“ (isto:46).

Literatura

- Robert Alain de Beaugrande 1992: *Uvod v besediloslovje*. Ljubljana, Park.
- Bertocchi/Brasca/Cittero/Lugarini/Ravizza 1988, *Nuovo progetto lettura* 1, 2, 3. Educazione alle abilità linguistiche. Firenze: La Nuova Italia.
- Janko Bezjak 1906: *Posebno ukoslovje slovenskega učnega jezika v ljudski šoli*. Ljubljana, Slovenska šolska matica.
- Maurizio Della Casa 1988: *Scritto e parlato. Grammatica ed educazione linguistica*. Manuale. Brescia, La Scuola.
- Frabboni/Maragliano/Vertecchi 1985: *Fare scuola/1. Quaderni di cultura didattica. La narrazione*. Firenze, La nuova Italia.
- Meta Grosman 1989: *Bralec in književnost*. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Zdenka Gudelj-Velaga 1990: *Nastava stvaralačke pismenosti. Metodičke osnove*. Zagreb, Školska knjiga.
- Hans Robert Jauss 1978: *Estetika recepcije*. Beograd: Nolit.
- Andre Jolles (v nem. izvir.: *Einfache Formen*, Tübingen, 1958) 1978: *Jednostavni oblici*. Zagreb, Biblioteka.
- Jakob Kelemina 1930: *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva z mitološkim uvodom*. Celje, Družba Sv. Mohorja.
- Matjaž Kmecl 1976: *Mala literarna teorija*. Ljubljana, Borec.
- Gregor Kocijan /Stanko Šimenc 1992: *O domovina, ti si kakor zdravje: slovensko berilo za šesti razred osnovne šole*. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Janko Kos 1983: *Očrt literarne teorije*. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Boža Krakar-Vogel 1989/90: *Metodični sistem šolske interpretacije umetnostnega besedila. Jezik in slovstvo XXXV/4–5*.
- Leksikon *Literatura* 1977. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Dragutin Rosandić 1991: *Metodika književne vzgoje*. Maribor, Obzorja.
- Marija Stanonik 1990: *Slovstvena folklor v domačem okolju*. Ljubljana, Zavod RS za šolstvo.
- Sveto pismo stare in nove zaveze* 1975. Ljubljana, Britanska biblična družba.
- Zlata Šundalić 1992/93: *O legendi v neprvotnem kontekstu (v Cankarjevem besedilu Hoja v šolo)*. *Jezik in slovstvo XXXVIII/7–8*. 245–252.
- Silva Trdina 1961: *Besedna umetnost, II. del. Literarna teorija*. Ljubljana, Mladinska knjiga.

Zusammenfassung

Die Genres der Literaturfolklore in der Schule

Im Beitrag hat die Autorin vorgestellt, wie die kurzen literarischen Gattungen, die von der Tradition der Volksdichtung abstammen, in der Schulpraxis leben. Es interessierte die Autorin, welche literarisch-didaktischen Möglichkeiten für die Anregungen der Leseinteressen für Prosatexte aus der Literaturfolklore bei Kindern ausgenutzt werden können.